

تفسیر مصباح الهدی

* حمید سلیم‌گنده‌ی

چکیده: نگارنده در این گفتار، تفسیر مصباح الهدی نوشته میرزا جواد تهرانی را شناسانده، شیوه تفسیری و درونمایه آن را مرور می‌کند. شرح حال مختصر میرزا جواد تهرانی نیز در این گفتار آمده است.
کلید واژه: مصباح الهدی (کتاب) / تهرانی، جواد / علمای خراسان / تفسیر قرآن - تفاسیر شیعه.

۱. نگاهی کوتاه به زندگی مؤلف^۱

میرزا جواد آقا تهرانی در سال ۱۲۸۳ شمسی در تهران متولد شد. پدرش از تجّار متدين و مورد اعتماد بود.

دوران تحصیل ابتدائی را در تهران و دروس مقدمات حوزوی تابخشی از دروس سطح را در قم گذراند و سپس در نجف اشرف از محضر استادان و عالمان بزرگواری همچون آیة الله حاج شیخ مرتضی طالقانی و آیة الله حاج شیخ محمد تقی آملی

*. عضو هیئت علمی سازمان اسناد کتابخانه جمهوری اسلامی ایران.

Email : hsalimgandomi@yahoo.com

۱. مطالب این بخش، برگرفته و تلخیص است از مقاله «نگاهی به زندگی عالم ریانی آیة الله میرزا جواد آقا تهرانی» نوشته سید مهدی حسینی مجاهد است که در کتاب: مفسر ریانی آمده است.

بهره‌های فراوان برد. به احترام مادر مکرمه‌اش که وی را به مراجعت به تهران فراخوانده بود، به تهران بازگشت و پس از آن در سال ۱۳۱۲ شمسی به مشهد مقدس رفت و تحصیلات عالیه و معارف الاهی را در محضر مرحوم میرزا مهدی اصفهانی فراگرفت. این سال‌ها، دوران شکل‌گیری شخصیت علمی و اخلاقی میرزا جواد آقا تهرانی بود.

پس از فوت میرزا اصفهانی، کرسی دروس فقه و اصول و معارف و تفسیر قرآن را بر عهده گرفت و در دو دوره درسی، تفسیر کامل قرآن کریم را برای شاگردان خود بیان داشت؛ به زبانی ساده و بی‌پیرایه و عاری از اصطلاحات پیچیده علمی. حاصل این تدریس تفسیر مصباح الهدی است که توسط یکی از شاگردانش تقریر شده است. درس اخلاق ایشان نیز شهرت داشت و اثری بر جان شنوندگان می‌نهاد. دو دوره نیز منظومه را همراه با نقد و بررسی تدریس کردند.

آثار چاپ شده استاد چنین است:

۱. فلسفه بشری و اسلامی؛ در بیان وردّ مبانی فلسفه کمونیسم و ماتریالیسم.
۲. عارف و صوفی چه می‌گویند؟ در بیان مبادی و اصول تصوف و عرفان وردّ آن.
۳. میزان المطالب در دو جلد؛ مباحث کلامی براساس قرآن و عترت.
۴. آئین زندگی و درس‌های اخلاق اسلامی؛ براساس آیات و روایات.
۵. بهائی چه می‌گوید؟ در رد فرقه ضاله بهائیت.
۶. بررسی در پیرامون اسلام؛ در رد نظریات احمد کسری.

استاد محمدرضا حکیمی، این کتابها را «سودمند و تحلیلی» و «جاد نقد علمی» می‌داند.^۱

وی در سحرگاه سه شنبه دوم آبان ۱۳۶۸ درگذشت و در قبرستان عمومی مشهد دفن شد.

۱. حکیمی، محمدرضا، مبانی تفسیری مکتب تفکیک [چاپ شده در] تفسیر مصباح الهدی، ج ۱، ص ۴۰.

۲. درباره تفسیر

این تفسیر، تقریر دروس تفسیری مفسّر است که با مقدمه استاد محمدرضا حکیمی و براساس تعریرات محمدباقر نوراللهیان و تحقیق سید مهدی حسینی مجاهد منتشر شده است. (قم: مؤسسه معارف اسلامی امام رضا علیهم السلام به همکاری دفتر فرهنگی مفاخر خراسان، ۱۳۸۸)

جلد اول تفسیر، سوره حمد و آیات ۱ تا ۱۲۱ سوره بقره و جلد دوم آیات ۱۲۲ تا ۲۵۳ سوره بقره را دربر دارد.

این مجموعه تفسیری قبلًا در مجموعه آفاق نور جلد ۷ و ۸ به پیشگاه قرآن پژوهان عرضه و منتشر شده است.

جلد اول تفسیر ۴۹۵ صفحه دارد، شامل چند مقاله:

الف) مبانی تفسیر در مکتب تفکیک؛ به قلم استاد محمدرضا حکیمی.

ب) در این مقاله مراحل احیای تفسیر را به اختصار توضیح می‌دهد.

ج) روش تفسیری آیة الله میرزا جواد آقا تهرانی و ویژگی‌های تفسیر مصباح الهدی / محمد عبداللهیان.

در این مقاله که بخش‌هایی از آن قبلًا در فصلنامه بینات سال هفدهم شماره ۶۵ چاپ و منتشر شده است، پنج ویژگی روش‌های تفسیری میرزا جواد آقا تهرانی در درس‌های تفسیر بیان شده است.

هدايتگری و سازندگی از ویژگی‌های اصلی درس‌های تفسیری مرحوم میرزا جواد آقا تهرانی بود.

د) «نگاهی به زندگی عالم ربانی آیة الله میرزا جواد آقا تهرانی» نوشته سید مهدی حسینی مجاهد که به تفصیل سرگذشت علمی، تأثیفات، مشرب فکری و علمی،

۳. نگاهی به درون مایه تفسیر

زندگی اخلاقی و معنوی، زندگی اجتماعی و سیاسی ایشان را توضیح می‌دهد.^۱ در پایان هر جلد، فهرست منابع و مأخذ و خلاصه تفسیر همان جلد به زبان عربی و انگلیسی آمده است.

در این تفسیر، انواع مباحث به زبان ساده و در عین حال، استوار مطرح شده است. به تعبیر دیگر، کمترین میزان کاربرد اصطلاحات و تعبیرات علمی و غامض را

۱. درباره مؤلف، رجوع به کتاب مفسر ریانی شایسته است. این کتاب مشتمل بر مجموعه مقالات بزرگداشت آیة‌الله میرزا جواد آقا تهرانی است. (قم: مؤسسه معارف اسلامی امام رضا علیهم السلام، ۱۳۸۸، ۸۵۶ صفحه)

بخش اول: این کتاب شامل ۱۸ مقاله به شرح زیر است:

۱. نگاهی به زندگی عالم ریانی آیة‌الله میرزا جواد آقا تهرانی / سید مهدی حسینی مجاهد.
۲. میرزا جواد آقا تهرانی، آیت بزرگ الاهی در ادب نفسی و پارسایی / محمد مهدی رکنی یزدی.
۳. بی‌پیرایگی، راز رهایی / محمدعلی سلطانی.
۴. میرزا جواد تهرانی، به روایت اسناد ساواک / به کوشش مهدی مهریزی، محمد قنبری.
۵. روش تفسیری آیة‌الله میرزا جواد آقا تهرانی / محمد عبداللهیان.
۶. حجیت ظواهر قرآن و نقش حدیث در تفسیر، با نگاه به تفسیر مصباح‌الهی / سید ابوالفضل موسویان.
۷. خردگرایی در تفسیر مصباح‌الهی / سید محمدعلی ایازی.
۸. انسان‌سازی در تفسیر مصباح‌الهی / حسن پویا.
۹. آیات الاحکام در تفسیر مصباح‌الهی / محمد فقیهی.
۱۰. دیدگاه‌های حدیثی عالم ریانی میرزا جواد آقا تهرانی / مهدی مهریزی.
۱۱. میرزا جواد تهرانی و مكتب تفکیک / سید حسن اسلامی.
۱۲. میرزای تهرانی و نقد صوفی / رضا بایانی.
۱۳. ارزش معرفت‌بخشی کشف و شهود عرفانی از نظر میرزا جواد آقا تهرانی / اصغر غلامی.
۱۴. اشتراک معنوی وجود از نظر میرزا جواد آقا تهرانی / محمد بیانی اسکویی.
۱۵. عرفان و تصوف از دیدگاه میرزا جواد آقا تهرانی / علی ملکی میانجی.
۱۶. احساس وظیفه شناسی عالم دینی / محمدعلی سلطانی.
۱۷. مأخذشناسی میرزا جواد آقا تهرانی / هادی ریانی.
۱۸. حکمت قرآنی و فلسفه یونانی / استاد محمدرضا حکیمی.

بخش دوم مصاحبه‌هایی در مورد مرحوم تهرانی است با حضرات آیات و اساتید: سید جعفر سیدان، علی‌اکبر الاهی خراسانی، حسین خراصی، سید ابوالفضل موسوی کاهانی، محمدرضا نوراللهیان.

در این تفسیر می‌توان دید.

برای آشنایی با درون‌مایه تفسیر، به چند گروه از مباحث، فهرست وار اشاره می‌شود.

۱-۳- مباحث عقاید

یک - توحید

راه صحیح شناخت خدا، فطرت، نفی تعطیل و تشبیه ۱ / ۲، ۱۵۰-۱۴۸ و ۱۵۷-۱۵۰ ۷۸-۷۷

دعوت جهانی توحید ۱ / ۲۱۸-۲۱۷

ردّ اندیشه‌های غلط در توحید ۱ / ۲، ۴۷۱-۴۶۴

علم الاهی ۱ / ۲، ۲۶۵-۲۶۲

معنی صحیح لقاء الله ۱ / ۲، ۳۰۱-۳۰۰

اسماء الله ۱ / ۲۶۷-۲۶۵

دوم - نبوت

ضرورت وحی و نبوت ۱ / ۲، ۴۴۷-۴۴۵

تفاوت درجات پیامبران ۲ / ۴۵۵-۴۵۰

عصمت انبیاء (حضرت آدم ﷺ) ۱ / ۲۹۰-۲۷۴

خلیفة الله بودن پیامبر ۱ / ۲۵۹-۲۵۴

سوم - امامت

ضرورت امامت به عنوان تداوم نبوت ۱ / ۲، ۱۷۰-۱۶۵ و ۴۲۶-۴۶-۳۱

علم امام ۲ / ۹۶-۹۰

برخورد دشمنان با امامان معصوم ؑ ۲ / ۱۴۶-۱۴۳

مرجعیت علمی اهل بیت ؑ ۲ / ۲۴۸-۲۴۲

رجعت ۱ / ۲، ۳۳۲-۳۳۱ / ۴۲۱-۴۲۰

چهارم - معاد

کلیات معاد ۱ / ۲۴۸-۲۴۹

شفاعت ۱ / ۳۰۴-۳۲۲

خلود در عذاب ۱ / ۴۴۱

روح و بُرْزخ ۲ / ۱۱۱-۱۳۰

پنجم - عدل

پاسخ به شبّهٔ جبر ۱ / ۱۸۶-۲۴۳ و ۱۹۰

معنای صحیح اضلال و هدایت ۱ / ۲۳۹-۲۴۰

ارتداد و حبظ اعمال ۲ / ۳۲۵-۳۲۸

لوح محفوظ ۲ / ۴۱۶-۴۱۷

ششم - نکات دیگر

جایگاه مهم عقاید در زندگی انسان ۲ / ۱۷۸-۱۸۰

هویّت فرشتگان (مجرّدند یا نه؟) ۱ / ۲۶۸

نظر قرآن نسبت به مذاهب دیگر (نقد تفسیر پرتوی از قرآن) ۱ / ۳۵۵-۳۶۰

صائبین ۱ / ۳۵۳-۳۵۴

روح القدس ۱ / ۴۰۷

معنى «إنساء» ۱ / ۴۳۹-۴۴۱

ایمان به غیب ۱ / ۱۷۸-۱۷۹

دگرگونی شب و روز ۲ / ۲۴۰-۲۴۲

۲-۲- مباحث اخلاقی

یک - ویژگی‌های پسندیده

انفاق ۱ / ۱۷۹-۱۸۱ و ۲، ۳۱۵-۳۱۶ و ۳۳۵-۳۳۷

کمک به یتیمان ۲ / ۳۳۷-۳۴۱

سال هفتم / شماره ۳۷ / تابستان ۱۳۸۹ / فصل

- حمد ۱ / ۱۵۴-۱۵۳
 نعمت‌های خداوند ۱ / ۲، ۲۲۵-۲۲۲ / ۱
 توحید عملی: تسلیم و ترک رهبانیت ۱ / ۲، ۳۳۹ / ۲، ۱۶۶-۱۶۳ / ۲ و ۶۲-۶۱
 تذکر دادن انسان به مراحل خلقت ۱ / ۲۴۸-۲۴۴
 تذکر دادن به مسلمانان در قالب بیان قصه‌های بنی اسرائیل ۱ / ۳۳۷ و ۳۷۸-۳۷۷
 ضرورت تربیت ۱ / ۴۵۶-۴۶۱
 ارزش نفس ناطقه انسانی ۱ / ۴۲۱
 خداوند، تنها پناه ۱ / ۴۴۲
 آزمودن مؤمنان ۲ / ۱۳۰ و ۱۳۴-۸۶ / ۸۴
 دنیای ممدوح ۱ / ۴۵۰-۴۵۲
 وحدت امّت و پیوند با حجّ ۱ / ۴۵۴ و ۴۹-۵۱ / ۲
 نکاتی از تاریخ کعبه ۲ / ۵۴-۵۵
 امّت وسط ۲ / ۷۸-۸۰
 ثمرة استقامت ۲ / ۱۰۳
 اقسام صیر ۲ / ۱۱۰-۱۰۸ و ۱۸۵-۱۸۶ / ۱۸۷-۳۱۸
 حیات، منحصر به این جهان نیست ۲ / ۱۱۰
 رحمت واسعة الاهی ۲ / ۱۴۶
 مراتب صرف ثروت ۲ / ۱۸۲-۱۸۳ و ۲۳۵-۲۳۶
 عدالت اجتماعی ۲ / ۲۳۷-۲۳۹
 دعا ۲ / ۲۱۴-۲۲۶
 وظایف عبادی و اخلاقی ۲ / ۱۸۴-۱۸۵
 مقایسه دو گروه از مردم ۲ / ۲۸۹-۳۰۲

نقل آموزنده از تاریخ ۴۱۹-۴۱۸ / ۲

سنّت‌های اجتماعی خداوند حکیم ۴۴۸-۴۴۴ / ۲

دوم-ویژگی‌های نکوهیده

نفاق و علائم آن ۲۱۶-۱۹۲ / ۲

قضاؤت براساس ظاهر اعمال ۳۱۹-۳۱۸ / ۲

تعصبات جاهلی ۱۶۸-۱۶۷ / ۲

شکستن پیمان الاهی ۷۰ / ۲

شیطان و دلبستگی به او ۴۲۱ / ۲، ۴۱۸ و ۳۹۲-۳۸۹ / ۲

سوگند خوردن ۳۶۰-۳۵۳ / ۲

عدم ایمان و گرفتاری بشر ۴۰۴-۴۰۳ / ۱

عناد و نتیجه آن ۱۴۸-۱۴۷ / ۲

شرك و مصاديق آن ۱۶۲-۱۶۱ / ۲

۳-علم قرآنی و تفسیری

حروف مقطعه ۱۷۵-۱۷۴ / ۱

قرآن، هدایت برای متقین ۱۷۷-۱۷۶ / ۱

إفراد و جمع ۱۸۴ / ۱

تحدى و وجوه اعجاز قرآن ۲۳۳-۲۲۷ / ۱

ارتباط آیات ۳۳۴ / ۱

نسخ آیات و احکام ۴۰۹-۴۰۶ / ۲، ۴۳۹-۴۳۷ / ۱

خطاب به پیامبر، و اراده دیگران ۹۹ / ۲

زمان نزول سوره بقره ۱۴۱ / ۲

جمع بین ظاهر و تأویل ۴۵۹-۴۵۷ / ۲

عدم تنافی آیات ۴۱۱-۴۱۰ / ۲، ۴۳۲-۴۳۱ / ۱

تطبیق تاریخ اهل بیت با آیات قرآن ۲ / ۲۶۹-۲۶۱
 تدوین قرآن و صیانت آن از تحریف ۲ / ۲۴۳-۲۴۲
 مراتب نزول قرآن ۲ / ۲۰۸-۲۱۰
 شان نزول آیه قصاص ۲ / ۱۸۸
 استفاده از آیات در تبیین معنی آیات دیگر ۱ / ۲۰۹-۲۱۴، ۲۷۴-۲۷۶
 ۳۵۱-۳۴۸

جمع میان مصادیق مختلف ۱ / ۲۰۴-۲۰۵، ۲۴۱-۲۴۲
 ضرورت رجوع به امام معصوم علیہ السلام در تفسیر قرآن ۱ / ۱۶۶-۱۷۰
 توضیح احادیث تفسیری ۱ / ۱۴۵-۱۴۶، ۱۶۱-۲۰۵
 رفع اشکال از آیات ۱ / ۳۴۷-۳۵۱، ۳۸۲-۳۸۴

۴-۳-احکام

نماز ۲ / ۴۰۲-۴۰۵
 روزه ۲ / ۲۰۲-۲۰۸، ۲۱۲-۲۱۴، ۲۲۷-۲۳۳
 حجّ ۲ / ۲۷۴-۲۸۸، ۱۳۶-۱۴۱
 بحث فقهی «لاجناح» ۲ / ۱۳۹-۱۴۱
 اعتکاف ۲ / ۲۳۴
 جهاد ۲ / ۲۵۱-۲۶۰، ۳۲۰-۳۲۴
 تحریم خمر و قمار ۲ / ۳۳۰-۳۳۵
 نکاح ۲ / ۳۴۱-۳۵۱
 طلاق ۲ / ۳۶۱-۳۸۲، ۳۹۶-۴۰۰
 عده وفات ۲ / ۳۹۰-۴۰۶، ۳۹۵-۴۱۴
 رضاع ۲ / ۳۸۳-۳۸۹
 وصیت ۲ / ۱۹۶-۲۰۱

۳-مباحث لغوی

قصاص ۱۸۸-۱۹۵ / ۲

بردگی ۱۸۳-۱۸۴ / ۲

تغیر قبله ۱۰۲ / ۲

اشتقاق لفظ جلاله «الله» ۱ / ۱۴۷

حمد و مدح و شکر ۱ / ۱۵۵

رب ۱ / ۱۵۶

صیب، سماء، صواعق ۱ / ۲۰۸-۲۰۹

لعل ۱ / ۲۲۰

جعل ۱ / ۲۲۲

ما ۱ / ۲۳۸

لبس و لبس ۱ / ۲۹۵

۴-مباحث نحوی

تجزیه و ترکیب «ذلك الكتاب» ۱ / ۱۷۵-۱۷۶

تجزیه و ترکیب آیه ۵ بقره ۱ / ۱۸۳

تجزیه و ترکیب آیه «ليس البر» ۲ / ۱۸۰-۱۸۱

تجزیه و ترکیب آیه ۲۵ بقره ۱ / ۲۳۴

ضمیر «ها» در آیه ۱۷ بقره ۱ / ۱۸۳

بحث «العلّكم تتّقدون» ۱ / ۲۱۸

تكرار «اهبطوا» ۱ / ۲۸۶

جواب «لما» ۱ / ۴۰۹

۴. نکات پایانی

۱- کتاب به شیوه‌ای زیبا و خوش‌خوان چاپ شده است. چکیده عربی و انگلیسی و کتابشناسی منابع تحقیق در پایان هر مجلد، بر دقت کتاب و میزان بهره‌وری از آن می‌افزاید.

۲- افروzen نمایه موضوعی - الفبایی می‌تواند بر میزان استفاده از کتاب بیفزاید.

۳- درباره دیگر مجلدات کتاب، توضیحی داده نشده که آیا ادامه می‌یابد یا نه؟

۴- با دقت در فهرستی که در بند سوم آمد، روشن می‌شود که بعضی از توضیحات مؤلف ذیل آیات، می‌تواند در قالب تکنگاری نسبتاً جامع در موضوع خود عرضه شود، مانند: عصمت انبیاء، ضرورت امامت، برزخ، حجّ. پیشنهاد می‌شود که در این‌گونه موارد، جزوی‌هایی مستقل برگرفته از این تفسیر عرضه شود.
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَنَا هَذَا وَمَا كَانَ لِهُ تَدْبِيرٌ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ .